

ЛЕКЦІЯ 7. ОРГАНІЗАЦІЯ І ПРОВЕДЕННЯ МІЖНАРОДНИХ РОЗРАХУНКІВ ТА ЇХ ВІДОБРАЖЕННЯ В ПЛАТІЖНИХ БАЛАНСАХ КРАЇН

Зміст

1. Платіжний баланс країни: поняття та структура.
2. Сутність валютних розрахунків.
3. Валютні умови міжнародних розрахунків
4. Види платежу.

1. Платіжний баланс країни.

Схема платіжного балансу, рекомендована МВФ, містить 112 статей, які об'єднані у три основні групи.

I. Рахунок поточних операцій – включає операції, котрі завершуються протягом даного періоду і в наступні періоди не мають ніякого впливу на платіжний баланс: товари; послуги; доходи; поточні трансферти;

II. Рахунок операцій з капіталом і фінансовими інструментами: рахунок операцій з капіталом; фінансовий рахунок.

III. Рахунок офіційних резервів. Резервні активи включають: монетарне золото; спеціальні права запозичення; резервна позиція в МВФ; валютні активи.

В аналітичних цілях усі статті платіжного балансу поділяться на такі, які записуються:

1) «над ризикою» та показують рух матеріальних цінностей і рух капіталу, за винятком зміни міжнародних резервів;

2) «під ризикою» та показують зміни запасів міжнародних резервів уряду та центрального банку.

Окремою специфічною статтею платіжного балансу є чисті помилки та пропуски.

Чисті помилки та пропуски — це стаття платіжного балансу, яка показує помилки, зроблені у записах окремих платежів та пропуски платежів в інших статтях платіжного балансу; вона необхідна для вирівнювання дебету та кредиту, для зведення до нуля різниці між активами та пасивами.

Таблиця 1

Структура платіжного балансу

	Рахунок платіжного балансу	Кредит	Дебет	Сальдо
1	Торговий баланс	виручка від експорту товарів	витрати на імпорт товарів	
2	Баланс послуг	виручка від надання послуг закордону	оплата послуг, отриманих від закордону	

3	Баланс переказів	перекази закордонним суб`єктам	перекази від закордонних суб`єктів	
4	Поточні операції (1+2+3)			чистий експорт
5	Операції з капіталом	імпорт капіталу	експорт капіталу	чистий експорт капіталу
6	Валютні резерви центрального банку	збільшення валютних резервів закордону	збільшення валютних резервів країни	сальдо рахунку валютних резервів

У платіжному балансі відображаються:

- структурні диспропорції економіки, які визначають різні можливості експорту та потреби імпорту товарів, капіталів і послуг;
- зміни у співвідношенні ринкового та державного регулювання економіки;
- кон'юнктурні фактори (рівень міжнародної конкуренції, інфляції, зміни валютного курсу).

На стан платіжного балансу впливає низка макроекономічних факторів:

1) Національний дохід. Чим вищий національний дохід, тим вищий рівень життя та споживання, більші обсяги імпорту та схильність до експорту капіталу. Отже, чим більший національний дохід, тим більше від'ємне сальдо рахунку поточних операцій і фінансового рахунка;

2) Рівень процентних ставок. Чим вищий в країні рівень реальних процентних ставок відносно інших країн, тим більше бажання нерезидентів перевести свої активи у дану країну, тим більше додатне сальдо фінансового рахунка;

3) Обсяг грошової емісії. Активна грошова політика нарощування грошової маси призводить до підвищення цін та зниження рівня процентних ставок. Якщо валютний курс швидко реагує на зростання цін, то індекс умов торгівлі погіршується, а зниження рівня процентних ставок сприяє відпливу капіталу з країни. Отже, чим більший обсяг грошової емісії, тим більше від'ємне сальдо рахунку поточних операцій та фінансового рахунка;

4) Фіскальна політика держави. Зниження податків і зростання державних витрат сприяє зростанню споживання в країні, що збільшує імпорт і погіршує баланс поточних операцій. Навпаки, обмежувальна фіскальна політика скорочує поточне споживання та інвестиції, заохочує заощадження, що збільшує рівень процентних ставок та сприяє припливу капіталу з-за кордону;

5) Валютний курс. Якщо валютний курс національної валюти знижується і водночас попит на імпорт в цю країну і попит на експорт продукції з цієї країни у нерезидентів еластичні, то торговий платіжний баланс країни покращується. Але зниження валютного курсу може викликати вплив фінансових інвестицій з країни, що погіршить платіжний баланс.

Державне регулювання платіжного балансу – це сукупність економічних, валютних, фінансових, грошово-кредитних заходів держави, спрямованих на формування основних статей платіжного балансу, а також покриття наявного сальдо.

Країнами з дефіцитним платіжним балансом з метою стимулювання експорту, стримування імпорту товарів, залучення іноземних капіталів, обмеження вивезення капіталів переважно вживаються такі важелі регулювання:

- дефляційна політика;
- девальвація;
- валютні обмеження;
- фінансова і грошово-кредитна політика;
- спеціальні заходи.

Умовами рівноваги платіжного балансу виступають:

- нульове сальдо: $D_t = K_t$;
- повна зайнятість у країні;
- відсутність серйозних обмежень щодо міжнародних операцій.

Теорії платіжного балансу:

➤ Теорія автоматичного саморегулювання платіжного балансу була розроблена у XVIII ст. Д. Юмом і Д. Рікардо, згідно якої платіжний баланс може регулюватися без державного втручання. Якщо платіжний баланс країни пасивний внаслідок впливу золота з неї, зменшується кількість золотих грошей в обігу та знижуються ціни, що сприяє підвищенню конкурентоспроможності її товарів, збільшенню їх експорту, активізує баланс її міжнародних розрахунків. Якщо ж країна має активний платіжний баланс, то приплив золота до країни збільшує грошову масу в обігу, що веде до зростання цін та стимулює імпорт дешевших іноземних товарів, внаслідок чого активний платіжний баланс стає пасивним.

➤ Кейнсіанські теорії регулювання платіжного балансу рекомендують зрівноважувати платіжний баланс державним регулюванням. Кейнсіанці вважали, що хронічна невірноваженість платіжного балансу не може бути автоматично скорегована за допомогою ринку, отже, потрібне активне державне регулювання різними методами.

➤ Теорія внутрішньої та зовнішньої рівноваги, розроблена Р. Харродом, Т. Сцитовським, Р. Манделем. Прихильники цієї теорії намагалися знайти методи досягнення цієї рівноваги, використовуючи економічні моделі. Внутрішньою рівновагою вони вважали такий стан економіки, коли повна зайнятість поєднується зі стабільними цінами, а зовнішньою — тривалу рівновагу платіжного балансу.

➤ Теорія інструментально-цільового методу регулювання платіжного балансу Дж. Міда, Я. Тінбергена. Згідно з цією теорією, показники поділяються на інструменти та цілі державної економічної політики і використовуються в економетричних моделях. Аналіз обмежується пошуком причинних взаємозв'язків між невірноваженістю міжнародних розрахунків

країни та зміною відповідних методів грошово-кредитного бюджетного та валютного регулювання. Виявлений зв'язок розглядається як причинно-наслідковий.

➤ Теорія нормативного регулювання Дж. Вільямсона, Р. Міллера поєднує антициклічне та антиінфляційне регулювання з регулюванням міжнародних розрахунків, дослідження проблеми інфляції та її впливу на платіжний баланс; необхідність міждержавного регулювання платіжного балансу та інфляції.

➤ Монетарна теорія розглядає платіжний баланс як наслідок нерівноваги усього грошового господарства, що змінює структуру внутрішніх цін та перешкоджає встановленню рівноваги між попитом та пропозицією. Стабілізація платіжного балансу розглядається як короткотерміновий процес, спрямований на усунення нерівноваги у грошовій сфері країни. Ідеал монетаристської концепції платіжного балансу — «відкрита» економіка, мінімальне обмеження руху товарів, робочої сили, капіталів, забезпечення свободи дій ринковому механізму в національній та світовій економіці.

➤ Теорія міжнародного регулювання платіжного балансу поєднала основні положення кейнсіанства, некейнсіанства і монетаризму.

2. Сутність міжнародних розрахунків

Сучасний етап розвитку світової економіки характеризується подальшим поглибленням та зміцненням взаємозв'язків між національними економіками, які передбачають здійснення міжнародних розрахунків.

Міжнародні розрахунки - це грошові розрахунки між установами, підприємствами, банками та окремими особами, пов'язані з рухом товарно-матеріальних цінностей та послуг у міжнародному обороті.

Основою для проведення міжнародних розрахунків є зовнішня торгівля, оскільки насамперед у ній виявляється відносно відокремлена форма руху вартостей у міжнародному обороті через розбіжності в часі виробництва, реалізації та оплаті товарів, а також завдяки територіальній розрізненості ринків збуту.

Міжнародні розрахунки охоплюють торгівлю товарами та послугами, а також некомерційні операції, кредити і рух капіталів між країнами, у тому числі відносини, пов'язані з будівництвом об'єктів закордоном і наданням економічної допомоги країнам.

Більша частина всіх міжнародних розрахунків опосередковує міжнародні торговельні відносини. Міжнародна торговельна операція починається з продажу товару експортером імпортеріві. Процес продажу являє собою обмін товарів на грошовий еквівалент. З юридичного погляду торгівля - це акт, під час якого власність (товар) передається однією стороною (продавцем) іншій (покупцю) в обмін на отриману грошову вартість. З іншого боку, розрахунки є початковим етапом наступного виробничого циклу, передумовою безперервного відтворення. Ефективна

організація розрахунків сприяє нормальному кругообігу коштів, забезпечує безперервність реалізації продукції.

На стан міжнародних розрахунків впливає цілий комплекс чинників, до яких належать:

- політичні та економічні відносини між країнами;
- позиція країни на товарних та грошових ринках;
- ступінь використання та ефективність державних заходів щодо зовнішньоекономічного регулювання;
- валютне законодавство;
- міжнародні торговельні правила та звичаї;
- регулювання міждержавних товарних потоків,
- регулювання руху послуг і капіталів;
- різниця в темпах інфляції в окремих країнах;
- стан платіжних балансів;
- банківська практика;
- умови зовнішньоторговельних контрактів і кредитних угод;
- конвертованість валют.

З урахуванням цих чинників міжнародні розрахунки необхідно виділити в самостійну систему, нерозривно пов'язану з рухом товарно-матеріальних цінностей.

Основними суб'єктами міжнародних розрахунків є експортери та імпортери, а також банки, що їх обслуговують.

3. Валютні умови міжнародних розрахунків

Валюта ціни - це валюта, у якій виражена ціна товару у зовнішньоторговельному контракті (ЗТК). Українська гривня не є вільноконвертованою валютою (ВКВ), і тому зовнішньоторгові операції України з іншими країнами здійснюються у ВКВ країн з розвинутою ринковою економікою, найчастіше - у USD, EUR, GBP, JPY, CAD.

Теоретично валютою ціни товару може бути будь-яка ВКВ. Але інтереси експортерів та імпортерів при формуванні валютних умов завжди протилежні: експортери прагнуть фіксувати ціни товарів у ВКВ, курс яких стабільний або має тенденцію до підвищення, оскільки це забезпечить одержання найбільшої суми валюти платежу; імпортери, навпаки, прагнуть фіксувати ціни товарів, які закупаються, у ВКВ, що має тенденцію до знецінення, оскільки у такому разі імпортер зможе розрахуватись меншою кількістю знецінених грошей.

Валюта платежу за товар - це валюта, в якій відбувається оплата товару за зовнішньоторговельним контрактом.

Валюта платежу зазвичай збігається з валютою ціни і називається валютою контракту або валютою розрахунків.

Визначення курсу перерахунку валюти ціни у валюту платежу при їх неспівпадінні.

Якщо валюти ціни та платежу не збігаються, то у контракти включається курс перерахунку валют, за яким валюта ціни перераховується у

валюту платежу. При цьому необхідно враховувати, що існують різні значення валютних курсів залежно від часу та від валютного ринку.

У контракті для визначення курсу перерахунку валюти ціни у валюту платежу слід зазначити:

1. Час перерахунку курсу. Перерахунок ніколи не здійснюється за курсом дня укладення контракту, тому що це може призвести до валютних втрат внаслідок знецінення валюти платежу на момент виконання контракту. Розрахунки завжди здійснюються за поточним курсом валюти - найчастіше береться поточний ринковий курс за день до платежу або 2-3 дні, що передують дню платежу.

2. Ринок, котирування якого беруться за базу перерахунку.

3. Курс продавця чи курс покупця (звичайно береться середній між ними курс).

4. Курс якого виду платіжних засобів використовується?

Захисні валютні застереження проти ризику валютних втрат у разі зміни курсу валют.

Внаслідок нестійкості курсів валют торгові партнери стикаються з проблемою валютного ризику.

Пов'язані з цим валютні збитки, а для контрагента - вигоди можуть виникнути у таких випадках:

1) при зміні курсу валюти ціни відносно валюти платежу у період між підписанням ЗТК та здійснення платежу. Експортер буде мати збитки при зниженні курсу валюти ціни відносно валюти платежу, оскільки він отримає менший грошовий еквівалент зафіксованої у ЗТК валюти ціни; імпортер, навпаки, буде мати валютний ризик при зростанні курсу валюти ціни відносно валюти платежу, оскільки для її купівлі він повинен заплатити більше національної валюти;

2) при зміні курсу валюти контракту відносно національної валюти контрагентів у разі співпадіння валюти ціни та валюти платежу. Експортер буде мати збитки при девальвації валюти контракту відносно національної валюти експортера; імпортер, навпаки, буде мати збитки у разі ревальвації валюти контракту відносно національної валюти імпортера;

3) при падінні купівельної спроможності валют. Втрати у даному випадку виявляються у тому, що внаслідок зростання цін на купівлю тієї ж кількості товару доводиться витратити більше грошових коштів.

Для мінімізації валютних ризиків у ЗТК передбачають захисні валютні застереження - спеціальні умови, які включають у ЗТК і які передбачають перегляд суми платежу у тій же пропорції, в якій відбудеться зміна курсу валюти платежу відносно валюти застереження.

В залежності від того, чиї інтереси захищають валютні застереження, у світовій практиці розрізняють два види захисних валютних застережень:

- односторонні застереження, які передбачають односторонні дії одного із контрагентів і, таким чином, захищають інтереси однієї із сторін ЗТК;

- двосторонні застереження, які передбачають взаємну домовленість контрагентів і тому у випадку зміни курсу валюти платежу збитки та вигоди однаково поширюються і на експортера, і на імпортера.

В залежності від того, співпадають чи ні валюта ціни та валюта платежу, у ЗТК поширені такі валютні застереження:

- пряме валютне застереження, яке використовується, коли валюта ціни та валюта платежу співпадають, а ціна товару та сума платежу ставляться у залежність від зміни курсу валюти платежу відносно іншої, більш стабільної валюти (наприклад, євро);

- непряме валютне застереження, яке використовується, коли ціна товару зафіксована в одній із найбільш поширених у міжнародних розрахунках валют, курс якої стабільний або має тенденцію до підвищення (наприклад, євро), а платіж передбачений в іншій валюті (наприклад, у національній валюті покупця);

- мультивалютне застереження, яке використовується, коли валюта ціни та валюта платежу співпадають, а ціна товару та сума платежу ставляться у залежність від зміни середньоарифметичного курсу декількох валют (кошика валют, наприклад, SDR). Валют у валютному кошику може бути дві та більше, але захисні властивості мультивалютного застереження визначаються якістю валют.

В залежності від складу валют валютний кошик може бути:

а) симетричний, який передбачає однакову питому вагу валют;

б) асиметричний, який передбачає різну питому вагу валют;

в) стандартний, який передбачає зафіксовані валюти на певний період використання рахункової одиниці як валюти застереження;

г) регульований, який передбачає валюти, які змінюються в залежності від ринкових факторів.

Отже, при використанні мультивалютного застереження застосовується принцип порівняння курсу валюти ціни відносно валютного кошика на дату підписання ЗТК та на дату платежу. З точки зору валютного ризику, обидва контрагенти знаходяться у рівних умовах, оскільки мультивалютне застереження включає валюти, які мають різний ступінь стабільності.

Валютні форвардні угоди - це угоди з обміну двома валютами у кількості, яка визначена в угоді, на певну дату (більш ніж через два робочі дні після його підписання) за узгодженим сьогодні курсом. Строк форвардних контрактів становить тиждень, місяць, три місяці, шість місяців та рік. Форвардний курс може дорівнювати курсу СПОТ (тобто курсу, за яким обмінюються валютами протягом не більше двох робочих днів з моменту досягнення угоди про курс), бути вищим або нижчим за нього. Якщо форвардний курс нижчий курсу СПОТ, то іноземна валюта продається з форвардною знижкою, якщо вище, то - з форвардною премією.

Шляхом форвардних операцій експортер, побоюючись падіння курсу валюти платежу, продає суму, яку йому має заплатити імпортер, за національну (або іншу іноземну) валюту на строк і зводить, таким чином, до нуля свій валютний ризик, перекладаючи його на банк. Якщо форвардну

угоду укладає імпортер, то банк зобов'язується списати з рахунку імпортера (свого клієнта) суму у національній (або іншій іноземній) валюті, яка визначена, виходячи із попередньо встановленого форвардного курсу цієї валюти.

Валютні опціонні угоди - це угоди, які дають покупцю опціону за певну плату (премію) право, яке не є його обов'язком, купити або продати певну кількість валюти за узгодженою ціною до настання певної дати.

За механізмом виконання опціони поділяються на опціони американського стилю - опціони, які можуть бути виконані у будь-який день до закінчення його строку або безпосередньо у день закінчення та опціони європейського стилю - опціони, які можуть бути виконані тільки у день закінчення строку.

4. Види платежу

Платіжні умови, від напрямку яких залежить контрактна ціна, визначають порядок та строки оплати вартості поставленого згідно з ЗТК товару, тобто визначають, коли здійснюється оплата товару відносно його фактичної поставки.

У міжнародній торгівлі найчастіше використовують такі два основні види платежу або способи розрахунків:

- розрахунки готівкою або негайний платіж;
- розрахунки з платежем на виплату або у кредит. Та два додаткові:
- комбінований;
- кредит з опціоном негайного платежу.

Розрахунки готівкою або негайний платіж.

Під розрахунком готівкою (негайним платежем) розуміється оплата товару не живими грошима, а ті форми оплати, які здійснюються у період від готовності товару для відвантаження на адресу покупця до моменту переходу права власності на нього до останнього.

З банківської точки зору, негайним вважається платіж, на здійснення якого затрачено часу не більше, ніж необхідно для обробки контрагентами та їх банками платіжних документів.

Зазвичай при використанні умови негайного платежу імпортеру та його банку надається 3-5 пільгових днів для ознайомлення з товаросупровідними документами та здійснення платежу, якщо інші умови не обумовлені у ЗТК та платіжних інструкціях експортера.

Максимальний строк перевірки документів у банку - 7 днів.

На практиці до даного періоду додається ще один місяць, що викликається такими причинами: територіальна віддаленість контрагентів та їх банків або необхідність здійснення розрахунків через треті банки. Після цього вважається, що оплата здійснюється у кредит.

Негайний платіж в залежності від домовленості контрагентів, а також специфіки товарів може здійснюватись імпортером за однією із умов:

а) після отримання повідомлення про завершення вантаження товару у порту відправлення;

б) при врученні імпортеру комплекту товаророзпорядчих документів з наданням для оплати декількох пільгових днів або годин;

в) при прийнятті товару імпортером у порту призначення.

Розрахунки з платежем на виплату або у кредит.

Під розрахунком у кредит з відтягненням терміну платежу розуміється комерційний (фірмовий) кредит, тобто кредит експортера імпортеру або видача авансів імпортера експортеру.

При наданні та отриманні кредиту у ЗТК встановлюються:

- вид кредиту, його строк та вартість;
- валюта отримання та погашення кредиту;
- спосіб погашення основного боргу;
- умови нарахування та виплати відсотків;
- гарантії тощо.

У ЗТК додатково можуть бути включені:

- графік поставки товару;
- графік погашення основного боргу та відсотків.

Вид кредиту визначається тривалістю виплати платежу. Розрізняють короткострокові (до одного року), середньострокові (до 5 років) та довгострокові (на 5-8 років) кредити.

Обмеження термінів кредиту 5-8 роками пов'язане з терміном податкової амортизації. При більшому терміні кредиту продавець інвестує кошти в основний капітал фірми покупця.

В умовах конкуренції покупець прагне отримати від продавця довгостроковий кредит, незважаючи на те, що такий кредит дорожчий.

Такий кредит є вигідним для покупця, тому що дозволяє йому розраховуватися по кредиту із виторгу, одержаного від реалізації продукції, виготовленої на закупленому обладнанні.

Термін кредиту обчислюється з дати завершення поставки товару до повного погашення кредиту, що має бути відзначено у ЗТК.

Вартість кредиту - це ціна, яку платить покупець продавцю за відтягнення терміну платежу. Вона має форму річних відсотків. У ЗТК вартість кредиту може фіксуватися також у вигляді певної суми (наприклад, як разова винагорода), але її також приводять до відсоткової ставки, враховуючи середній термін кредиту.

За зовнішньоторговими кредитами прийнято нараховувати прості відсотки. У наш час з метою зменшення ризиків втрат від інфляції та знецінення валюти кредиту застосовуються змінні ставки. Ці ставки переглядаються залежно від зміни валютного курсу або темпу інфляції. Перегляд ставок кредиту здійснюється в обумовлені терміни - наприкінці кварталу, півріччя, року.

Ціна кредиту включає не тільки величину нарахованих відсотків, а комплексно відображає усі витрати імпортера, які виникли у зв'язку з отриманням відстрочення платежу.

Валюта одержання та погашення кредиту зазвичай відповідає валюті ціни товару. Інколи погашення кредиту може здійснюватись і в іншій, ніж

валюта ціни, валюті. У випадках, коли валюти ціни та платежу не збігаються, необхідно вказати курс, за яким валюта векселя буде переводитись у валюту платежу. Коли такого зазначення немає, приймається той курс, який діє у місці та на день платежу.

Світова практика передбачає використання одного із наведених способів нарахування та погашення відсотків:

- **прогресивного способу** - нарахування відсотків із суми чергової тратти від дати її виставлення до дати оплати. Тут сума відсотків, що виплачуються з першою траттою, буде найменшою, а потім ці суми будуть поступово зростати;

- **регресивного способу** - нарахування відсотків із залишкової суми заборгованості від дати останнього платежу. Тут з першою траттою виплачується найбільша сума відсотків, але потім сплачувані суми будуть поступово зменшуватися;

- **пропорційного (змішаного) способу** - нарахування відсотків шляхом підрахування загальної суми відсотків за кредитом та ділення її на кількість тратт (платежів). Тут відсотки виплачуються однаковими внесками.

Покупець виграє при нарахуванні відсотків прогресивним способом та виплаті їх рідшими внесками, наприклад, піврічними, а не кварталними. Продавець, навпаки, зацікавлений у використанні регресивного способу нарахування відсотків та виплаті їх частішими внесками. Компромісним між інтересами продавця та покупця є змішаний спосіб нарахування відсотків.

Комбінований платіж.

При використанні комбінованого платежу комерційний кредит надається не на всю вартість товару, що експортується, а покриває лише 75-85 % вартості ЗТК. Залишкова частина виплачується в авансово-готівковій формі в обумовлені у контракті строки.

Комбінований платіж широко практикується при продажі машин та обладнання, особливо при поставках складних їх видів із тривалим терміном виготовлення. Звичайно у таких випадках контракт набуває сили після переказу покупцем авансу, який має бути виплачений, як правило, протягом 30-90 днів із дати підписання контракту.

Кредит з опціоном негайного платежу.

Кредит з опціоном негайного платежу передбачає надання імпортеру відстрочення платежу за придбаний товар, але з правом негайного платежу, причому, якщо імпортер скористається цим правом негайного платежу і здійснить негайний платіж, то він отримає знижку з ціни товару, розмір якої спеціально обумовлюється у платіжних умовах ЗТК, а якщо імпортер обере кредит, то він позбавляється цієї знижки.

Ця умова зазвичай обумовлюється у ЗТК, а також в акредитиві, якщо використовується акредитивна форма розрахунків. При відкритті акредитива з відстроченням платежу в його умови включають позначку, що у випадку здійснення негайного платежу імпортер отримує знижку, розмір якої спеціально обумовлюється.

